

AMSTERDAM

in Schetsen.

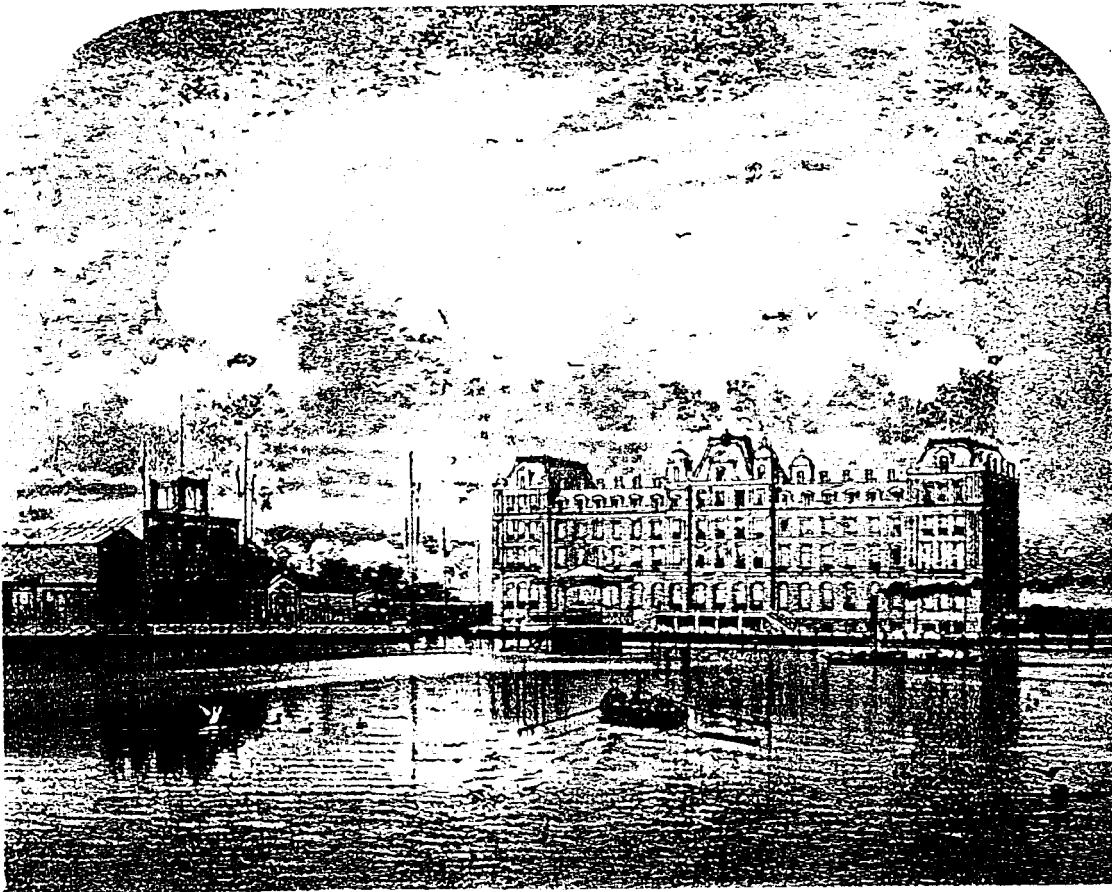
DOOR

P. H. WITKAMP.

Tekeningen van

W. HEKING JR.

TWEEDE SERIE

AMSTEL-HÔTEL.

AMSTERDAM. G. W. TIELKENHOEK.

1869. 101

XIII.

NATURA ARTIS MAGISTRA.

DIERGAARDEN IN DE NEDERLANDEN TIJDENS HET GRAFELIJK TIJDPERK. —
 LATERE INRIGTINGEN, INZONDERHEID TE AMSTERDAM. — DE OPRIGTING
 DER MAATSCHAPPIJ NATURA ARTIS MAGISTRA. — DE EERSTE VIJFEN-
 TWINTIG JAREN VAN HAAR BESTAAN. — HARE VOORUITZIGTEN.

Reeds voor eeuwen vond men in Nederland diergaarden, zoowel in het bezit der vorsten als der vrije poorteren.

Bij het schoone hofgebouw in den Haghe stond zoowel een „valckhuus”, als een „mutedhuus,” een „hondenhuus,” een „leewenhuus” en een „hoenderhuus,” en ieder dezer inrigtingen was geplaatst onder het toezigt van een bijzonder persoon, aan wien ettelijke knechts ten dienste stonden. De valkenier Otto, die in 1351 in de grafelijke rekeningen wordt genoemd, genoot eene wedde van 12 pond; Florens, die „de mute verwaerde”, had 10 pond inkomen en daarenboven 4 pond „aesgeld”; „Ysebrant van de honden” kreeg, behalve zijne kleederen, zelfs 18 pond en 3 schellingen; en „Voskyn van den lewe” ontving boven zijne wedde vergoeding der uitgaven voor het onderhoud van de dieren, naar wien hij zijnen bijnaam droeg. In 1351 waren er aan 's Graven hof minstens vijf koningen des wouds, en dat men er ook ander verscheurend gedierte kon vinden, wordt door menige aantekening bewezen. Van de beeren, die aan een boom op 't nederhof aan

St. Peter, 1840, No. 11 ap

PLANTAGE.

ZOOLOGISCHE GARTEN (NATURA ARTIS MAGISTRA) | JARDIN ZOOLOGIQUE
DER THIERGARTEN | ZOOLOGICAL GARDENS

Alte Garten, Berlin.

touwen of ketens waren vastgelegd, vinden we, op de jaren 1344 en 1345 vermeld, eens dat de een zeven weken, ongevraagd ongeweigerd, verlof had genomen en eens, dat hij „dicce ontbrac ende ondiefte dede.” „Schaepbuyc” was hoofdzakelijk het voedsel dat den leeuwen werd toegediend ¹).

Eene andere vorstelijke diergaarde in Nederland was die des Hertogs van Gelre te Rosendaal, waarbij op 't einde der 14de eeuw Arent van Asselt leeuwenwachter, Herman papegaajenmeester, Willem van Enghuizen valkenier en Vogel pluimgraaf was. Ook hier werden de leeuwen met schapenvleesch gevoederd, en uit de hertogelijke rekeningen blijkt, dat van October 1398 tot Julij 1399 niet minder dan 260 schapen tot dit einde zijn geslagt ²).

Eene derde diergaarde, mede van den Gelderschen Hertog, was te Grave, en reket men het getal schapen dat ten behoeve der leeuwen aldaar werd geslagt, zoo was zij zelfs meer bevolkt dan die te Rosendaal. Immers alleen in de vijf laatste maanden van 1399 werden er op weinig na, tweehonderd stuks wolvee ten dienste der leeuwen afgemaakt ³).

Verscheidene groote steden onzer gewesten, en onder deze Amsterdam ⁴), hadden in die tijden zwanendriften, doch Kampen bezat, even als de Hollandsche en Geldersche vorsten, leeuwen. Ze werden bewaard in den Leeuwentoren aan de stads vest, en waren geplaatst onder het opzigt van een „lewenwaere”, die om in 't onderhoud zijner vraatzuchtige gasten te voorzien, doorgaans eenige schapen en ander vee op de weide Seveningen moest laten grazen. Twee dezer leeuwen ontving de stad in 1477 uit Spanje ten geschenke, en op dezelfde wijze erlangde ze twee anderen in 1483 van kooplieden in Portugal. Ze waren in Zeeland aangevoerd en met Kamper schepen naar den IJssel gebracht. Eenige jaren later schonk de raad vijf of zes Kamper leeuwen aan de stad Lübeck, waar ze na hunnen dood werden opgezet en eeuwen lang eene bovenzaal van het Raadhuis versierden ⁵).

De scheepstogten der Nederlanders naar Oost- en West-Indië, en hunne ontdekkingsreizen naar het Zuidland, Amerika, Oost-Tatarije en elders gaven aanleiding dat deze ondernemende mannen vele vreemde dieren leerden kennen, waarvan ze niet zelden exemplaren naar het Vaderland voerden. Reeds van de eerste togten voerden Schellinger, Bontekoe en anderen, vreemde vogels en andere dieren aan, zoodat b. v. de hoogleeraar

Tulpius de eerste geleerde was die eene ontleedkundige beschrijving van den kimpansee leverde. Er ontstonden talrijke kabinetten van natuurlijke historie, de volières en wildbanen werden met vreemde vogels en dieren aangevuld, en op de kermissen zag men ambulante menageriën. Van zijne Rotterdamsche herinneringen vermeldt Dr. Edward Brown, een geleerd Engelschman, dat hij er op de kermis van 1668 „spellen zag met menigerlei vreemdigheden, als leeuwen, luipaarden, enz.” Drie wildbanen verdienen met onderscheiding vermeld te worden: ze behoorden den Prins van Oranje en waren geplaatst te Honselaarsdijk, Dieren en het Loo.

De voordeelen die reizende menageriën aan hunne ondernemers te Amsterdam opleverden, schijnen den eigenaar der herberg Blaauw Jan op den Kloveniersburgwal ⁶⁾ bewogen te hebben, er eene diergaarde aan te leggen, die onder de merkwaardigheden der IJstad langen tijd eene aanzienlijke plaats innam. Wanneer de stichting plaats vond is onbekend, zeker is het dat zij reeds in 1751 jaren had gebloeid, en van de herberg kon worden gezegd dat ze „van ouds” onder den naam Blaauw Jan was bekend geweest. Men zag er op het midden der ruime plaats eene aanzienlijke volièere, vol vogels en apen, en in de kamers die de plaats bepaalden, hokken voor leeuwen, tijgers, panters, zeehonden, struisen, kasuarissen, enz. Onder eene veranda konden de bezoekers plaats nemen om zich met wijn, bier of „goe nat” te laven, terwijl zij boven hun gelag vier stuiver voor den toegang betaalden. Dat „voor de bedienden” doorgaans een extratje werd gevraagd, getuigt voor de economie des eigenaars. De bezoekers kregen daarvoor „iets heel buitengewoons” te zien, of wat men zoodanig geliefde te noemen: in Augustus 1776 was het een leeuw. Prof. Sanders vond hem in een vertrekje, achter traliën, „waarachter men bij ons (in Baden) wel een varken, maar geen leeuw zou wagen op te sluiten ⁷⁾.” Bij zoo geringe middelen van voorzorg krijgt de overlevering veel waarschijnlijkheid, dat eens eene leeuwin uit haar hok liep en door den gang tot voor het hek aan den ingang op den burgwal kwam, waar ieder voorbijganger het op een loopen zette en de mare verbreidde: „de leeuwen en tijgers van Blaauw Jan zijn losgebroken.” Door middel van eene schreeuwende kip zou het gelukt zijn om de leeuwin in haar hok terug te voeren ⁸⁾.

Nu en dan waren aan de diergaarde ethnographische zeldzaamheden toegevoegd. Zoo zag men er in 1747 en 1748 den Finschen reus Cajanus, die eene lengte had van 8 Amsterdamsche voeten, in 1751 den Frieschen boer Wybrant Lolkes, die het tot slechts 29 duim lengte had gebragt, en in 1776 eveneens een dwerg. Nog vroeger hadden er veranda en gelagkamer het lagchen weerkaatst van talrijke gasten, die er kwamen om de kwinkslagen op te vangen van den goochelaar Tetje Roen.

Hoezeer Keizer Jozef II in 1781 op zijne reis door de Vereenigde Nederlanden ook Blaauw Jan bezocht, ging kort daarna de inrigting te niet, naar men beweert, uithoofde der achteloosheid van de bedienden. In 1784 werd zij gesloten, en het pand door den winkelier Soukes in openbare veiling aangekocht voor f 20,000.

Men wane uit dit vernietigen eener oude instelling niet, dat de zucht tot beoefening der natuurlijke historie bij Amstel's ingezetenen was verflauwd. Veeleer vond het tegendeel plaats. Nog altijd volgden Amsterdamsche schippers het voorbeeld door Schellinger en Bontekoo gegeven in het overvoeren van vreemde dieren, de vogelvlugten op de buitengoederen der rijke Amsterdammers kregen meer en meer het aanzien van menageriën, en de kabinetten van natuurlijke historie vermeerderden zoowel in aantal als rijkdom. Schipper Jan Smout, de oude, voerde in 1741 op den Knapenhof, een rhenoceros uit Bengalen aan, die niet minder dan 3000 pond woog, een exemplaar zoo als Europa er nog geen had gezien en tal van vreemden naar Amsterdam lokte. Onder de menageriën waren er verscheidenen die Temminck in 1809 en later met welgevallen herdacht, inzonderheid die van den heer Arnoldus Ameshoff (Amstelrust aan den Amstel ⁹), en de Badensche hoogleeraar Sanders vond in 1776 bij den koopman Paul Meier een ongemeen rijk kabinet conchyliën; bij van der Meulen eene niet minder rijke verzameling van horens, schelpen, kapellen, insekten, week- en zoogdieren, vogels, zeegewassen enz., bij Renselaer eene even kostbare verzameling insekten, waarin o. a. de Chinesche kapellen talrijk vertegenwoordigd waren; bij Kloekner eene verzameling voortreffelijk opgezette zoogdieren; bij Dr. Houttuyn een kabinet van alle afdeelingen der natuurlijke historie; bij Dr. Alberti eene verzameling van 3000, deels zeer zeldzame

insekten, en bij Engelbronner verzamelingen mineraliën en conchyliën, die allen hem rijke stof tot belangrijke opmerkingen leverden.

De liefde voor de natuurlijke historie verflaauwde niet in de volgende woelige tijden, getuigen de schoone werken en verzamelingen van Sepp en Temminck, en de kabinetten van Brants, Raye van Breukelerwaard, Calkoen, Binquebanc, Doublet, Bonn, Vrolik, Ypelaar, Sonnenberg-Gallant en zoo vele anderen, die onze vaderstad versierden. Abraham Ypelaar werd door deze studie zelfs uit onaangename omstandigheden gered. Hij, een aanzienlijk koopman, door de rooverijen der Engelschen in 1780, van zijn belangrijk vermogen beroofd, vestigde met zijn compagnon, Sas, op den tuin IJzigt aan den Hoogendijk, eene fabriek van microscopische voorwerpen, waartoe hem zijne vaardigheid in 't zetten van diamanten en zijne liefde voor de natuurlijke historie het denkbeeld deden opvatten. Het werk was voortreffelijk en droeg de goedkeuring weg van bevoegde beoordeelaars: een Kraayenhoff, van Marum, Brugmans, Bonn, Vrolik, Aenae en Romswinkel. Ypelaar en Sas bepaalden inzonderheid hunnen arbeid tot de natuurlijke geschiedenis der insekten en bragten eene verzameling bijeen, die door geheel Europa werd bewonderd en menigvuldige bestellingen ten gevolge had. Het was eene verzameling van duizende oogen, bloedvaten, geslachtsdeelen enz., waarvan het bloote oog te nauwernood een duister stipje ontwaarde. Op de eerste tentoonstelling van volksvlijt in Nederland, te Utrecht in 1808, werden de verdiensten van beiden gehuldigd met eene zilveren medaille, doch in Wintermaand 1811 beiden door den dood aan de wetenschap ontrukkt.

Met de verplaatsing van Temminck's kostbaar Museum naar Leyden in 1820 — het was gevestigd in het huis, thans gemerkt J J 401, op de Heerengracht bij de Leidschegracht — verloor Amsterdam de schoonste verzameling voor de natuurlijke historie die het ooit had bezeten. Gelukkig bevond zich onder Temminck's talrijke navolgers — van den Broeke Hodshon, Draak en anderen — een man, die, doordrongen van de waarheid dat eendragt magt maakt en sterk door zijne liefde voor de wetenschap, het denkbeeld opvatte om Amsterdam met eene inrigting te verrijken, zooals Londen sinds 1827 in zijne *Zoölogical Gardens* bezat, en dit denkbeeld, in weerwil van

velerlei tegenkanting, op 't heerlijkst wist te verwezentlijken. Het was in de lente van April 1836, dat die waardige burger, de boekverkooper Gerardus Frederik Westerman, dit denkbeeld het eerst openbaar maakte in 't volgend adres:

Aan Z. M. DEN KONING DER NEDERLANDEN, Groot-
Hertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

SIRE!

Ondanks de menigvuldige schoone en nuttige inrigtingen onder U. M. weldadig bestuur van Nederland geschonken, bleef er eene, tot heden, onopgemerkt of welligt om den ondergeteekende onbekende redenen achterwege.

Algemeen is er in Nederland, en bijzonder in Amsterdam, meermalen gewenscht, dat er eene blijvende Diergaarde mogt worden opgericht, hetzij onder U. M. bijzondere protectie, hetzij voor rekening des Rijks, hetzij door eene particuliere negotiatie daar te stellen.

De ondergeteekende vleit zich nederig, in geval het U. M. mogt behagen, hieraan eenig belang te willen hechten, U. M. een uitgewerkt plan te kunnen aanbieden, volgens, hetwelk zoo niet geheel zonder, zeker met een weinig beteekenend geldelijk bezwaar, eene diergaarde zoude kunnen worden ingerigt, welke der studerende jongelingschap tot bijzonder nut, en der Hoofdstad tot geen gering sieraad verstrekken zou.

De algemeene belangstelling in dit vak der natuurlijke historie neemt hand over hand, bij den voortgang der beschaving, toe; getuige hiervan de ontzettende toeloop, welke doorgaande, kleine en dikwerf weinig beteekenende verzamelingen op de jaarmarkten gevonden hebben.

Het zoude dus te bejammeren zijn, dat ons Vaderland, zoo rijk aan prachtige kunst- en natuurverzamelingen, in dit opzigt onze naburen niet op zijde streven en den inwoner en vreemdeling niets ter beschouwing aanbieden kon, waaruit onze belangstelling in de heerlijke natuurvoortbrengselen, onze voortgang in kennis en beschaving en toenemende bloei van onzen handel en scheepvaart blijken mogt.

SIRE!

Amsterdam, 29 April 1836.

U. M. gehoorzame Onderdaan,

G. F. WESTERMAN.

Koning Willem I, die reeds cenmaal het doorzigt des ontwerpers had toegejuicht ⁶⁾, deed dezen spoedig de vereerende uitnoodiging toekomen, om het meer uitgewerkte plan in te dienen, en verzocht het stedelijk bestuur van Amsterdam en den gouverneur van Noord-Holland om advies.

De heer Westerman voldeed aan 's Konings verlangen en leverde den 31sten Mei zijn nader ontwerp in, waarbij hij voorstelde de diergaarde nevens den Hortus Medicus in Amsterdam's Plantaadje te vestigen en daartoe een kapitaal van *f* 30,000 tot *f* 40,000 af te zonderen, benevens *f* 50,000 tot *f* 60,000 voor den aankoop van dieren. Uit te besparen rente en den verkoop van voorwerpen zou eene reservekas worden gevormd voor uitbreiding en verbetering, terwijl men, zoodra deze som *f* 10,000 zou bereikt hebben, de verdere baten, des gevorderd, tot aflossing van 't grondkapitaal zoude aanwenden. Ten aanzien van 't bestuur, wenschte de voorsteller, dat dit aan twee directeuren en vier commissarissen zou worden opgedragen, de laatsten te kiezen, één uit de directie der Nederlandsche Handelmaatschappij, één uit het bestuur van 't collegie Zeemanshoop, één uit den raad der Gemeente en één uit de aanzienlijkste ingezetenen der Stad, inzonderheid iemand die zich als beoefenaar der natuurlijke historie had doen kennen. Tot vermeerdering van den bloei der inrigting stelde de ontwerper voor, dat het bestuur der Handelmaatschappij zou worden uitgenoodigd, elken kapitein, wiens bodem door haar werd bevracht, tot overbrenging van belangrijke voorwerpen aan te moedigen, tegen eene billijke vergoeding der kosten en zorgen van wege de administratie der diergaarde. Ook verzocht hij den tijdelijken afstand der dieren voor 't Museum van Natuurlijke Historie te Leyden bestemd, zoo lang men ze zou kunnen in leven houden. Voor de kosten van voeding en verpleging wenschte hij een gering entréegeld, b. v. 25 cents de persoon, waarvan de opbrengst, naar zijne meening voldoende zou zijn, om deze uitgaven te bestrijden.

Weinig dacht de ontwerper, dat toen hij dit rapport aan Burgemeester Cramer overhandigde, de magistraat schier onmiddellijk een ongunstig advies zou uitbrengen, want nog denzelfden dag onderteeekenden burgemeester en secretaris een advies aan den gouverneur van Noord-Holland, waarin zij, hulde doende aan de vaderlandlievende gezindheid van den heer Westerman,